

יסודות מצות קידוש

שיעור ראשון

"זכור את יום השבת לקדשו"

מקורות

א. שמות פרק כ פס' ח

ב. מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דבחדש פרשה ז ד"ה זכור

ג. גמרא פסחים קו. "תנו רבנן... תלמוד לומר זכור את יום השבת"

ד. רש"י שמות כ, ח; רמב"ן, שם

ה. ספר המצוות לרמב"ם מ"ע קנה

ו. רמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"א; [מגיד משנה, שם]

[ז. שו"ת הרשב"א ח"ד סי' רצד]

ח. מושב זקנים (כת"י פריס) בראשית ב, ג

רש"י שמות כ, ח

זכור לשון פעול הוא, כמו 'אכול ושתו', 'הלוך ובכה', וכן פתרונו: תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נודמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת.

רמב"ן, שם

וכתב רש"י בפירוש זכור תנו לב לזכור תמיד את יום השבת שאם נודמן לו חלק יפה יהא מזמינו לשבת, וזו ברייתא היא ששנויה במכילתא כך: 'רבי אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גרון אומר זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת שאם נודמן לך חפץ יפה תהא מתקינו לשבת'. אבל בלשון יחיד שנויה, ואינה כהלכה, שהרי בגמרא אמרו: 'תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, כיצד מצא בהמה נאה אומר תהא זו לכבוד שבת, למחר מצא אחרת נאה הימנה מניח השניה ואוכל את הראשונה, אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו, כל מעשיו היו לשם שמים, שנאמר ברוך ה' יום יום יעמס לנו. תניא נמי הכי, בית שמאי אומרים בחד בשבין לשבתיך, ובית הלל אומרים ברוך ה' יום יום יעמס לנו... והלכה היא כדברי ב"ה:

ועל דרך הפשט אמרו שהיא מצוה שנזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחהו ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת שיש לעולם בורא, והוא צוה אותנו באות הזה כמו שאמר 'כי אות היא ביני וביניכם'. וזה עיקר גדול באמונת האל.

וטעם לקדשו - שיהא זכרונו בו להיות קדוש בעינינו, כמו שאמר 'וקראת לשבת עונג לקדשו ה' מכובוד'. והטעם, שתהא השביתה בעינינו בעבור שהוא יום קדוש, להפנות בו מעסקי המחשבות והבלי הזמנים, ולתת בו עונג לנפשנו בדרכי ה', וללכת אל החכמים ואל הנביאים לשמוע דברי ה', כמו שנאמר 'מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת', שהיה דרכם כן, וכך אמרו רז"ל: 'מכלל דבחדש ושבת בעי למיזל'. וזה טעם שביתת הבהמה, שלא תהא בלבנו מחשבה עליה.

שו"ת הרשב"א ח"ד סי' רצה

עוד שאלת: קידוש היום, משמע בפרק אין עומדין, דהוי מתקנת אנשי כנסת הגדולה. ובפרק מי שמתו, חזינן דהוי מדאורייתא. וחזינן דמדאורייתא, לקדשו ולומר: שבת היום; כעין קידוש היובל. ואנשי כנסת הגדולה תקינו לה ברכה, ונוסח. אלא דקשה לי, הא דגרסינן בנזיר 'מיין ושכר יזיר - לעשות יין מצוה, כיון הרשות'. וקא בעי: 'מאי ניהו, אילימא קדושה ואבדלתא, מושבע ועומד מהר סיני הוא'. אלמא קידושה ואבדלתא על היין, דבר תורה, והדרא קושיין לדוכתא.

תשובה: איברא, קידוש היום מדאורייתא, כמו שמפורש בפרק מי שמתו. ולא נחלק אדם בדבר זה. וההיא דפרק אין עומדין: 'א"ר חייא ברבי אבא א"ר יוחנן: אנשי כנסת הגדולה, תיקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות'. על כרחין, לאו עיקרן של דברים ממש קאמר. דהא ברכה דאמר, דאורייתא היא... אלא שעיקרן דבר תורה, ונוסח ברכות ומקומן מתקנת אנשי כנסת הגדולה. וכמו שאמרו: הבדלה אם על הכוס או בתפלה או כאן וכאן, ובאיזה מקום בתחילה, וכדאיתא התם בפרק אין עומדין. וכן קידוש היום, לזכור אותו בכניסתו, כעין שבח וקילוס, כענין מאמרם: 'רבי חנינא שהיה אומר: נצא ונקבל פני שבת מלכתא' כו'. והיה מקלס ואומר: בואי כלה, בואי כלה, וכיוצא בזה, בקריאת פסוקי קדושת השבת, בקריאת 'ויכולו', או 'ושמרו בני ישראל את השבת', וכיוצא באלו. וכל אחד ואחד אומר כפי שיזומן לו מעניני שבחו וקדושתו והזכרת קדושתו ובעל פה, ובלא שום נקיטת חפץ: לא כוסו ולא פתו. באו הם ותקנו לכל נוסח אחד במקום סעודה ובחפץ. ותקנו שיזכירו קדושתו על היין, לפי שאין אומרים שירה אלא על היין. ותקנו להזכירו בתפלה, וקבעו לו ברכה רביעית. וכן בברכת המזון. ומה שאמרו: זכרהו על היין, מדבריהם הוא... ומה שאמרו שם בפרק דנזיר: 'אילימא קדושה ואבדלתא, מושבע ועומד מהר סיני הוא', כבר כתב ר"ת ז"ל דהכי גרסינן: 'וכי מושבע ועומד מהר סיני הוא'. ואפילו לגירסת הספרים דלא גרסי, וכי הכי מפרשי לה. כלומר מושבע ועומד מהר סיני הוא, בתמיהא. וזה דבר ברור, אין בו ספק.

מושב זקנים (כת"י פריס) בראשית ב, ג

למה מקדשים השבת, שהרי השבת קדוש ועומד? יש לומר, אמת הוא שאין צריך קדוש למצוה, אבל מכל מקום צריך לקדשו, דומיא לזה מה שאומר: 'אך בכור אשר יבכר לה' בבהמה לא יקדיש איש אותו', ובמקום אחר אומר: 'הזכר תקדיש', אם כן קשו קראי אהדדי. אלא יש לומר, אמת הוא, שאינו צריך לקדשו, שמרחם הוא קדוש, וז"ש 'לא יקדיש איש אותו', לומר שאינו צריך לקדשו, וזה הלאו אינו אלא שלילה, רוצה לומר שאינו חייב לקדש, ומה שאומר 'תקדיש' רוצה לומר שצריך לומר שקדוש הוא.

בציווי על השבת בפרשת יתרו נאמר:

זכור את יום השבת לקדשו. ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך. ויום השביעי שבת לה' אלהיך, לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך. כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר במ וינח ביום השביעי, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו. [שמות כ, ה-יא]

עיקרה של הפרשייה עוסקת באזהרה על עשיית מלאכה בשבת. עם זאת, בפסוק הראשון מופיע ציווי חיובי: "זכור את יום השבת לקדשו". ניתן היה להבין שאין בכתוב זה ציווי נוסף לאיסור עשיית מלאכה; הציווי הוא שלא לעשות מלאכה בשבת, והתורה רק מזהירה שזכור תמיד לקיים את מצות השבת ולא לעשות בה מלאכה¹. אולם, מדברי המכילתא עולה לא כך:

אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן חנניה בן גרון אומר: זכור את יום השבת לקדשו – תהא זוכרו מאחד בשבת, שאם יתמנה לך מנה יפה תהא מתקנו לשם שבת. רבי יצחק אומר: לא תהא מונה כדרך שאחרים מונין אלא תהא מונה לשם שבת. [מכילתא מסכתא דבחדש פרשה ז ד"ה זכור]

¹ לפי הבנה זו, הציווי "זכור את יום השבת לקדשו" זהה בתוכנו לציווי "שמור את יום השבת לקדשו" שבפרשת ואתחנן [דברים ה, יב].

מדברי המכילתא עולה שיש מצוה חיובית לזכור את שבת בששת ימי המעשה: על ידי שמירת הדברים המובחרים לשבת, או על ידי מניין הימים לשבת.²

במכילתא מובאת דרשה על המשך הפסוק:

לקדשו – לקדשו בברכה, מכאן אמרו מקדשין על היין בכניסתו. [מכילתא, שם]
לפי דרשת המכילתא, הכתוב "לקדשו" מלמד על מצות קידוש.
נמצא, כי לפי המכילתא בכתוב זה ישנם שני ציוויים שונים:
א. "זכור את יום השבת" – מצות זכירת השבת בימות החול.
ב. "לקדשו" – מצות קידוש השבת בברכה.

הגמרא במסכת פסחים לומדת גם היא מכתוב זה את מצות הקידוש:

תנו רבנן, 'זכור את יום השבת לקדשו' – זוכרהו על היין.
הרמב"ן מביא את דרשת המכילתא ודרשת הגמרא בחדא מחתא:

אבל לרבותינו עוד בו מדרש ממילת 'לקדשו', שנקדשהו בזכרון, כענין 'וקדשתם את שנת החמשים שנה', שהוא טעון קידוש בית דין לומר ביובל מקודש מקודש, אף כאן ציווה שנזכור את יום השבת בקדשנו אותו. וכך אמרו במכילתא: 'לקדשו' – קדשהו בברכה, מכאן אמרו מקדשין על היין בכניסתו... ובגמרא פסחים אמרו: 'זכור את יום השבת לקדשו' – זכרהו על היין בכניסתו... ומשם תלמוד שהמצוה הזאת למדה ממילת 'לקדשו', אבל 'זכור את יום השבת' מצוה לזכרו תמיד בכל יום, כמו שפירשנו, אלא שכל מצות הזכירה במנין אחד בחשבון רמ"ח מצות שנצטוונו, ודע זה. [רמב"ן שמות כ, ח]

מדבריו עולה שאין הבדל עקרוני בין שתי הדרשות: לפי שתיהן הכתוב "זכור את יום השבת" מלמד על מצות זכירת השבת בימות החול, והכתוב "לקדשו" מלמד על מצות קידוש השבת.

לעומת זאת, הרמב"ם כותב בספר המצוות:

והמצוה הקנ"ה היא שציוונו לקדש את השבת ולאמר דברים בכניסתו וביציאתו נזכור במ גודל היום הזה ומעלתו והיבדלו משאר הימים הקודמים ממנו והבאים אחריו. והוא אמרו יתעלה 'זכור את יום השבת לקדשו'. כלומר זכרהו זכר קדושה והגדלה. וזו היא מצות קדוש.

[ספר המצוות מ"ע קנה]

ובדומה לכך כותב הרמב"ם ב'משנה תורה':

מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר: 'זכור את יום השבת לקדשו', כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש. [הל' שבת פכ"ט ה"א]

הרמב"ם אינו מביא את דרשת המכילתא הלומדת מהכתוב "זכור את יום השבת" את חובת זכירת השבת בימות השבוע, ולשיטתו בכתוב זה מופיע ציווי אחד בלבד: מצות זכירת קדושת היום בכניסת היום וביציאתו. נראה כי לשיטתו הגמרא חולקת על המכילתא, ועל פיה הכתוב מצווה על מצות הקידוש בלבד.

על פי דרכו של הרמב"ם, נראה שהמחלוקת בין המכילתא לגמרא אינה רק האם קיימת חובת זכירת השבת בימות החול, אלא הדרשות השונות נובעות ממחלוקת עקרונית בהבנת יסוד מצות

² רש"י [שמות כ, ח] מפרש את הכתוב על פי דרשת המכילתא: "זכור לשון פעול הוא, כמו אכול ושתו, הלך ובכה, וכן פתרונו: תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת". הרמב"ן [שם] מפרש גם הוא את הכתוב על פי דרשת המכילתא, אך הוא משיג על רש"י המביא את דברי אלעזר בן חנניה שבמכילתא. לדברי הרמב"ן, להלכה שיטתו נדחית, והלכה כשיטת רבי יצחק החולק ומפרש שהכתוב מצווה ש"תהא מונה לשם שבת". [דברי הרמב"ן מבוססים על מחלוקת הלל ושמאי המובאת בגמרא [ביצה טז.], ועי' רא"ם וגור אריה [על אתר] המיישבים את שיטת רש"י, וע"ע בדברי האור זרוע [הל' ערב שבת סי' יח אות ג] שלכולי עלמא הנהגתו של שמאי עדיפה].

הקידוש: לפי המכילתא, מצות הקידוש נלמדת מ"לקדשו" – "לקדשו בברכה". בהתאם לכך מהות המצוה היא לקדש את השבת. לעומת זאת, לפי הגמרא, מצות הקידוש נלמדת מ"זכור את יום השבת" – "זכרהו על היין". בהתאם לכך מהות המצוה היא להזכיר ולציין את קדושת השבת.

הבדל זה בין המכילתא לגמרא מתבטא בחילוקי ההגדרות של הרמב"ן והרמב"ם למצות הקידוש. הרמב"ן כותב בדבריו דלעיל:

אבל לרבותינו עוד בו מדרש ממילת 'לקדשו', שנקדשהו בזכרון, כענין 'וקדשתם את שנת החמשים שנה', שהוא טעון קידוש בית דין לומר ביובל מקודש מקודש, אף כאן ציווה שנזכור את יום השבת בקדשנו אותו.

[רמב"ן, שם]

הרמב"ן – שכאמור, הולך בדרכה העקרונית של המכילתא – משווה בין מצות הקידוש בשבת למצות קידוש היובל³. מבואר מכך כי לשיטתו מהות המצוה היא לקדש את השבת: כשם שהיובלות טעונים קידוש בפה, כך גם השבת טעונה קידוש בפה.

לעומת זאת, הרמב"ם – המזכיר בדבריו את דרשת הגמרא בלבד – מגדיר את מהות המצוה: "זכרהו זכירת שבח וקידוש". ואם כן, לשיטתו המצוה אינה 'לקדש' את השבת (בדומה לקידוש היובל וכדו'), אלא לציין את קדושת השבת.

למחלוקת זו בגדר מצות הקידוש יש השלכות הלכתיות שונות⁴:

א. קיום מצות קידוש באמירת 'שבת שלום': רבי עקיבא איגר [או"ח ריש סי' רעא] מחדש: "דכל שמזכיר שבת ואומר שבתא טבא גם כן יוצא (ידי חובת קידוש דאורייתא), דמכל מקום הזכיר שבת". הביאור הלכה [סי' רעא סעי' ב] תמה עליו מדברי הרמב"ם, שמפורש שצריך לומר "זכירת שבח וקידוש", ואם כן כיצד ניתן לצאת ידי חובה באמירת 'שבת שלום' ללא ציון קדושת השבת ומעלתה. אולם נראה, שלפי הרמב"ן מסתבר שיוצא ידי חובת קידוש באמירת שבת שלום וכדו', הואיל וגם באופן הזה מגדיר שהיום הוא שבת⁵.

ב. מצות הבדלה: הראשונים נחלקו האם גם הבדלה כלולה במצות "זכור את יום השבת לקדשו". ברמב"ם [הל' שבת פכ"ט ה"א] מפורש שהבדלה כלולה במצוה זו: "וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש וביציאתו בהבדלה"⁶, אך המגיד משנה [שם] מביא שהדבר אינו מוסכם: יש שלמדו את חובת הבדלה ממקור אחר, ויש הסוברים שחיובה מדרבנן בלבד. נראה, שדברי הרמב"ם, שהבדלה כלולה במצות "זכור את יום השבת לקדשו", ניתנים להיאמר רק לשיטתו, שהמצוה היא הבדלת היום משאר הימים, והדבר שייך בין בכניסת היום ובין ביציאתו. לעומת זאת, לפי הרמב"ן, שהמצוה היא לקדש את השבת, בהכרח הבדלה אינה כלולה במצוה זו.

ג. קידוש מבעוד יום: בגמרא [ברכות כג:] מפורש שהמתפלל ערבית מבעוד יום יכול לקדש על הכוס בזמן זה. הראשונים נחלקו בטעם הדבר. רוב הראשונים סוברים שניתן לעשות זאת הואיל והאדם מחשיב זמן זה כחלק מן השבת⁷. אולם, לרמב"ם [הל' שבת פכ"ט ה"א] שיטה שונה בעניין זה: "יש לו לאדם לקדש על הכוס מערב שבת מבעוד יום אף על פי שלא נכנסה השבת. וכן מבדיל על הכוס מבעוד יום אף על פי שעדיין היא שבת, שמצות זכירה היא לאומרה בין בשעת כניסתו ויציאתו בין קודם לשעה זו כמעט"⁸. נראה ששיטתו זו, שניתן לקדש את השבת מבעוד יום, מבוססת על תפיסתו העקרונית בגדר המצוה; הואיל והמצוה

³ וכן כותב הרמב"ן בהמשך דבריו: "וזה על קדוש הלילה, לפי שכל הטעונים קדוש מתקדשים בכניסתן פעם אחת, כגון קדוש החדש, וקדוש היובל, אבל ביום אסמכתא, ואין אומרים בו מקודש כלל, שדיינו בפעם אחת בכניסתו".

⁴ חלקן מובאות במנחת אשר [שמות סי' לא].

⁵ בשו"ת הרשב"א [ח"ד סי' רצה] מובא דיון בגדרי מצות הקידוש. מדברי השואל עולה כשיטת הרמב"ן, ואילו מדברי הרשב"א עולה כשיטת הרמב"ם. [עי' מנחת אשר [שמות סי' לא] העומד על כך].

⁶ וכן כותב גם בספר המצוות [מע קנה].

⁷ על ידי דין תוספת שבת, או משום שניתן להגדיר את הזמן שמפלה המנחה כחלק מהיום הבא, ואכמ"ל.

⁸ פרשנותו של הרמב"ם לדין זה נובעת משיטתו העקרונית, שכלל אין דין תוספת שבת ויום טוב, אלא רק תוספת יום הכיפורים לגבי עינוי, ואכמ"ל.

היא לציין את ייחודו של היום, די בכך שאמירה זו תיאמר בסמוך לכניסת היום ויציאתו. אולם לשיטת הרמב"ן, שהמצוה היא לקדש את השבת, בהכרח יש לקיימה בתוך השבת.⁹

בדברינו עד כה עמדנו על שתי השיטות בגדר מצות הקידוש וראינו את חילוקי הדינים ביניהן, אמנם בשיטת המכילתא – המפורשת בדברי הרמב"ן – קיים קושי בסיסי. ברור מדוע יש לקדש חדשים ויובלות, הואיל וקדושתם נובעת מישראל המקדשים אותם. השבת, לעומת זאת, היא 'קביעה וקיימא', ומקורה אינו בישראל אלא בה' שקידש את השבת. ואם כן, מהי משמעות קידוש השבת? מה מקום יש לקדש את היום הקדוש בלאו הכי?

בדברי בעלי התוספות בפירושים לתורה ישנה התמודדות עם קושי זה:

למה מקדשים השבת, שהרי השבת קדוש ועומד? יש לומר, אמת הוא שאין צריך קדוש למצוה, אבל מכל מקום צריך לקדשו, דומיא לזה מה שאומר: 'אך בכור אשר יבכר לה' בבהמה לא יקדיש איש אותו, ובמקום אחר אומר: 'הזכר תקדיש', אם כן קשו קראי אהדדי. אלא יש לומר, אמת הוא, שאינו צריך לקדשו, שמרחם הוא קדוש, וז"ש 'לא יקדיש איש אותו', לומר שאינו צריך לקדשו, וזה הלאו אינו אלא שלילה, רוצה לומר שאינו חייב לקדש, ומה שאומר 'תקדיש' רוצה לומר שצריך לומר שקדוש הוא.

[מושב זקנים (כת"י פריס) בראשית ב, ג]

בעלי התוספות טוענים שקיים עיקרון כללי, המופיע גם בדיני בכור, שיש חובה להקדיש גם דבר הקדוש בידי שמים¹⁰.

נראה שניתן לבאר עניין זה באופן נוסף. שביתת בני ישראל בשבת היא מעין 'דוגמא של מעלה': כשם שה' שבת ביום השביעי מכל מלאכה, כך אנו, עמו, נחים ביום זה ושובתים בו מכל מלאכה. אולם, היום השביעי אינו רק היום בו נח ה' ושבת, אלא – כנאמר בפרשת בראשית – את היום השביעי ה' בירך וקידש. בדומה לכך, גם אנו איננו רק שובתים ונחים בשבת, אלא, כעין 'דוגמא של מעלה', אנו מצווים גם לקדש ולברך את היום השביעי – "לקדשו בברכה"¹¹.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

⁹ כעין קידוש ראש חודש, שחובה לעשותו בלילה, ולא ניתן לעשותו לפני זמנו.

¹⁰ תוספות מתבססים על דברי הגמרא [גדלים יג]: "משום רבי אמרו: מניין לנו לברך בכור בתוך ביתו שמצוה להקדישו, שנאמר 'הזכר תקדיש'". אמנם, דין זה עצמו טעון ביאור, ואכמ"ל.

¹¹ חיזוק לכך מדברי המכילתא [שם, ד"ה על כל]: "על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו – ברכו במן וקדשו במן, דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר: ברכו במן וקדשו בברכה". [וכעין זה בבראשית רבה [פרשה יא, ב]]. וכן מפורש בפרקי דרבי אליעזר [פרק יח]: "ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו – הקב"ה בך וקדש את השבת, וישראל אינן חייבין אלא לשמור ולקדש את יום השבת".